

 Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Site met Duitse bunkers en loopgraven
'Südabschnitt' uit de Eerste Wereld-
oorlog in Puurs

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in Puurs, Hof-ten-Berglaan 8 – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/12030/103.1

Hannelore Decoodt

25/09/2018

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.2.1.	Uitbouw en val van het <i>nationaal reduit</i>	4
1.2.2.	De <i>Südabschnitt</i> : enkele krachtlijnen.....	6
1.2.3.	De versterkingen op het kasteeldomein Hof ten Berg	7
1.2.4.	De bunkertypes	9
1.2.5.	De bunkers na de Eerste Wereldoorlog.....	10
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	11
	Bunker 1: observatiepost (type IX)	11
	Bunker 2: mitrailleurspost (type IV)	11
	De loopgraven	12
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	12
2.	Evaluerend gedeelte	12
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	12
2.1.1.	Historische waarde	12
2.1.2.	Architecturale waarde	13
2.1.3.	Archeologische waarde	13
2.1.4.	Technische waarde	13
2.1.5.	Culturele waarde.....	13
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	14
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	14
2.4.	Juridische toestand.....	14
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	14
2.4.2.	Ruimtelijke Ordening:	14
3.	Beheersvisie	14
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	14
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	15
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	15
4.	Bronnen	15
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	16
5.1.	Omgevingsplan bij de bescherming	16
5.2.	Fotobijlage	16
5.3.	Documentatie	16
5.4.	Criterionota	16

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

Dit beschermingsdossier maakt deel uit van het thematisch beschermingspakket 'Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog', dat op zijn beurt kadert in de reeks beschermingsdossiers van het erfgoed van beide wereldoorlogen in Vlaanderen. De 'Südabschnitt' is één van de bunkerstellingen van de 'Stellung Antwerpen' die onderzocht wordt op erfgoedwaarden. Meer duiding over het beschermingspakket is terug te vinden in het document Bijlage 5.4. Criterianota. Bunkers van de Stellung Antwerpen en de Turnhoutkanalstellung (Eerste Wereldoorlog).

1.1. Situering

Dit beschermingsdossier betreft een oorlogssite met twee bunkers en loopgraven. De site ligt op een schooldomein op adres Hof-ten-Berglaan 8 in Puurs. Deze school situeert zich aan de zuidwestelijke rand van het centrum van Puurs, ten zuidoosten van de Vliet. De site is meer bepaald te situeren tussen Fort Liezele en Schans Puurs.

De oorlogssite ligt onder bos in de zuidwestelijke hoek van het schooldomein en wordt aan zuidwestelijke zijde afgebakend door een gracht die de scheiding vormt tussen het bos en naburige bebouwing, aan zuidoostelijke zijde door de Hof-ten-Berglaan en aan noordoostelijke zijde door een terrein met schoolgebouwen. Aan noordwestelijke zijde loopt het bos verder.

1.2. Historisch overzicht

Deze oorlogssite omvat bunkers en loopgraven die deel uitmaakten van de *Südabschnitt*. Deze Duitse verdedigingslinie werd in 1916-1917 aangelegd op de buitenste fortengordel rond Antwerpen, die aan het begin van de Eerste Wereldoorlog als hoofdweerstandstelling fungeerde.

1.2.1. Uitbouw en val van het *nationaal reduit*

1.2.1.1. De hoofdweerstandstelling in de Vierde Sector

Antwerpen, dat diende te fungeren als *nationaal reduit*, was tegen de Eerste Wereldoorlog als *versterkte stelling* uitgebouwd (1). Vooral de veiligheidsomwalling met de zogenaamde *Brialmontforten* en de hoofdweerstandstelling met de forten en schansen van de buitenlinie dienden de stad tegen de zwaarste vijandelijke artillerie te beschermen. Een fort vormde hierbij een steunpunt in een verdedigingslinie, die in geval van oorlog nog verder diende uitgewerkt te worden met nauwkeurig geplande veldwerken zoals loopgraven, draadversperringen en artilleriestellingen (2).

De hoofdweerstandstelling, 94 kilometer lang, liep in een wijde omtrek rond Antwerpen. In principe werd er om de vier à vijf kilometer een fort voorzien, met in het interval tussenin een schans. 23 forten en schansen waren pas aan het begin van de 20ste eeuw opgetrokken. Veel forten waren bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog nog niet

¹ Met *nationaal reduit* werd het toevluchtsoord voor regering en leger bedoeld in geval van overmacht. In die vesting moest het leger lang genoeg actief weerstand kunnen bieden om de grote mogendheden – die borg stonden voor de Belgische onafhankelijkheid – de tijd te geven om een diplomatieke of militaire oplossing uit te werken die het voortbestaan van België zou verzekeren. Zie ook de criterianota, die als bijlage 5.4. toegevoegd is aan dit dossier, pp. 10.

² Legroux B. 2005, 56, 126.

Beschermingsdossier: Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog, Hof-ten-Berglaan 8, monument

volledig afgewerkt of op onvoldoende wijze uitgerust met wapening, elektriciteits- en telefoonvoorzieningen (3).

In Klein-Brabant – tussen de Rupel/Dijle in het oosten en de Scheldepolders in het westen – had het Belgische leger de Vierde Sector ingericht. Klein-Brabant vormde namelijk een bruggenhoofd op de rechter Scheldeoever, ten zuidwesten van Antwerpen (4). In deze sector waren drie forten en twee schansen opgetrokken (5). Met deze permanente verdedigingswerken konden de brugovergangen van Temse en Boom beschermd worden, evenals een deel van de spoorlijnen Mechelen–Terneuzen en Antwerpen–Dendermonde en het spoorwegknooppunt in Puurs. De drie forten – Bornem, Liezele en Breendonk – waren pantserforten van de tweede orde, opgetrokken uit ongewapend beton (6).

1.2.1.2. Belgische veldversterkingen tijdens de eerste twee oorlogsmaanden

Vanaf de mobilisatie begin augustus 1914 tot aan de Duitse aanvallen met zware artillerie op de vesting Antwerpen vanaf eind september 1914 werd er druk gewerkt aan de afwerking van de forten en de uitbouw van de veldversterkingen in de intervallen: op ongeveer 150 meter achter de forten en schansen en in de intervallen ertussen werden loopgraven gegraven, voorzien van schuilplaatsen en artilleriestellingen, en beschermd door draadversperringen, geïmproviseerde blokkades en wegversperringen (7). De loopgraven bestonden uit korte stukken rechtlijnige loopgraven met borstwering maar zonder rugdekking (*parados*). Enkele honderden meters achter deze verdedigingslijn was vaak een opvanglijn met loopgraven voorzien, terwijl enkele honderden meters vóór de verdedigingslijn een veiligheidslijn was opgesteld met kleinere voorposten of grote wachten.

Midden augustus 1914 werd begonnen met de bouw van ondergrondse schuilplaatsen, op ongeveer 200 meter achter de eerste gevechtsstellingen (8). Tussen Fort Liezele en Schans Puurs werden drie ondergrondse schuilplaatsen voorzien, drie andere waren voorzien tussen Puurs en Bornem. Met een geplande tweede linie met schuilplaatsen, 600 meter achter de eerste loopgrachten, is men nooit begonnen. Achter de werken werd een 'strategische' spoorlijn aangelegd, waarop enkele pantsertreinen zouden rijden (9).

Het schootsveld werd vrijgemaakt, ook buiten de voorziene zones met militaire erfdiensbaarheden (10): aanvankelijk beperkte dit zich tot het rooien van bomen, maar al gauw werden heel wat gebouwen neergehaald of in brand gestoken. Tijdens een Duitse aanval op 4 september bleek bijvoorbeeld dat de vijand efficiënt gebruik gemaakt had van de huizen van het dorp Liezele (11). In de daaropvolgende nacht werd het dorp door Belgische infanteristen in brand gestoken. Hierbij werden 209 huizen, ofwel 92% van de bebouwing van het dorp vernield. Ook kastelen stonden een efficiënte defensie in de weg:

³ Gils R. 2006, 34.

⁴ Van Riet M. 2004, 8.

⁵ Naar aanleiding van een nieuwe indeling werd de regio Klein-Brabant, dat aanvankelijk werd aangeduid als de derde sector, vanaf april 1913 omgedoopt tot de vierde sector. Zie Van Riet M. 2004, 25.

⁶ Met een pantserfort wordt bedoeld dat het fort voorzien was van artillerie onder koepel. Forten van de eerste orde lagen in de verwachte aanvalzone en waren bijgevolg uitgerust met meer geschutstukken voor actie op grote afstand. Het fort van Bornem kent een asymmetrisch grondplan, vanwege zijn ligging ten opzichte van de Schelde. De 12 schansen of *redoutes* van de buitenlinie hebben allen eenzelfde ontwerp en dienden vooral om het interval van vijf kilometer tussen de forten te helpen overbruggen, hoofdzakelijk met hun traditorebatterij. Uit Legroux B. 2005, 57, 128; Van Riet M. 2004, 9, Van Gils R. 2006, 55-57.

⁷ Van Riet M. 2004, 33; Legroux B. 2005, 182; Gheyle W. e.a. 2016, 35-36.

⁸ Van Riet M. 2004, 47, 54.

⁹ Van Gils R. 2006, 61.

¹⁰ Rond de forten en schansen was telkens een zone met krijgsveldbaarheden afgebakend tot op een afstand van 585 meter. In deze zone mocht niet gebouwd worden zonder toelating van de militaire overheid. Bestaande gebouwen konden in oorlogstijd platgelegd worden, wat ook is gebeurd. Nieuwe constructies mochten alleen in hout opgetrokken worden: dit zijn de zogenaamde *servitutenwoningen*. Zie Van Gils R. 2006, 31.

¹¹ Van Riet M. 2004, 69.

Beschermingsdossier: Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog, Hof-ten-Berglaan 8, monument

zo werd het kasteel *Meerhof* of *Ter Meire*, eigendom van burgemeester baron de Buisseret van Breendonk, op 7 augustus 1914 samen met het bijhorend park vernield (12).

De inundatiezone bij Heindonk werd vanaf 7 augustus 1914 onder water gezet via de Krammesluis (13). Aanvankelijk was de uitbouw van een bruggenhoofd ten oosten van het kanaal van Willebroek niet voorzien. In het centrum van de Vierde Sector, vooral in de omgeving van Fort Liezele en Schans Puurs, werd vanaf 19 augustus gepoogd om de zone rond de Vliet en de Molenbeek te laten overstromen. De inundatie van de Vliet verliep moeizaam door een zwak getij.

1.2.1.3. De val van het nationaal reduit

De forten hadden op 4 september 1914 een eerste Duitse aanval met licht geschut 'gemakkelijk' afgeslagen (14). Vanaf 28 september 1914 werden de forten van de hoofdweerstandstelling met zware Duitse belegeringsartillerie beschoten (15). Vooral de werken tussen Fort Walem en Fort Kessel kregen het erg te verduren: de zwaarste Duitse batterijen schoten de forten *sturmreif*. Daarop viel de infanterie, ondersteund door genietroepen, zowel de forten als de intervallen aan (16). De hoofdweerstandstelling was doorbroken. Na de val van de Netelijn trok het gros van het veldleger zich in de nacht van 6 op 7 oktober terug. Ook de intervaltroepen vertrokken. De resterende forten van de buitenlinie stonden er voortaan alleen voor.

In de Vierde Sector werd het fort Breendonk beschoten met zware artillerie (17). Het fort was in principe bestand was tegen projectielen van 28 cm. Er werden 563 schoten met 30,5 cm granaten op het fort afgevuurd, maar geen enkel gewelf van het fort raakte hierbij doorboord. Op 8 oktober gaf het fort zich over. Op 10 oktober volgde de capitulatie van Fort Liezele, Fort Bornem en Schans Puurs. Het *nationaal reduit* viel die dag.

1.2.2. De Südabschnitt: enkele krachtlijnen.

De *Südabschnitt* is een Duitse bunkerlinie uit de Eerste Wereldoorlog, die werd aangelegd als onderdeel van de *Stellung Antwerpen* (18). Deze bunkerlinie, ongeveer 15 kilometer lang, was meer bepaald ten zuiden van Antwerpen opgetrokken, tussen de Kloosterstraat in Bornem en Blaasveld (Willebroek). De *Südabschnitt* werd aangelegd in de voormalige Belgische Vierde Sector uit 1914, tussen twee zones die werden geïnundeerd, met name de inundatiezone van de Scheldepolders in Bornem en die van Heindonk in Willebroek. In deze inundatiezones werden geen bijkomende versterkingen aangelegd.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog bestond het gebied tussen beide inundatiezones uit een vrij open en vlak terrein. Bij de aanleg van de bunkerstelling onder leiding van de *Kaiserliche Fortifikation Antwerpen* werd gebruik gemaakt van Belgische loopgraven en stellingen uit 1914, die waren aangelegd op de verdedigingslijn van Belgische forten en schansen: Fort Bornem, Schans Puurs, Fort Liezele, Schans Letterheide en Fort Breendonk. De Belgische loopgraven werden in 1916-1917 door de Duitsers aangepast en heraangelegd tot een aaneengesloten loopgravenstelsel (19). De Duitse loopgraven waren veel zwaarder uitgebouwd, met borst- en rugwering en regelmatige traversen. Op de bewaarde luchtfoto's zijn de aaneengesloten loopgraven met traversen op regelmatige

¹² Van Riet M. 2004, 37; Legroux B. 2005, 187. Dit kasteel lag net ten oosten van het Fort Breendonk.

¹³ Van Riet M. 2004, 37-40. Zie ook Koninklijk Legermuseum Brussel, Fonds ex-CDH, 4679: E.M.G.A. Section D, *Position Fortifiée d'Anvers. Organisation du 4e Secteur, Copie du travail fait par le C. Ct. Van Yperzeele en 1920.*

¹⁴ <http://www.fortliezele.be/>. Voor een uitgebreid relaas, zie Van Riet M. 2004, 61-69.

¹⁵ Legroux B. 2005, 182-185.

¹⁶ Gils R. 2006, 66-68.

¹⁷ S.N., *Geschiedenis* [online], <http://www.breendonk.be>.

¹⁸ Informatie overgenomen uit DECOODT H. 2017: *Duitse bunkerlinie Südabschnitt*, te raadplegen op <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/305290>. Voor meer informatie met betrekking tot de *Südabschnitt* en de *Stellung Antwerpen* wordt verwezen naar de bijhorende criterianota, pp. 11-13.

¹⁹ Gheyle W. e.a. 2016, 35-36.

Beschermingsdossier: Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog, Hof-ten-Berglaan 8, monument

afstand duidelijk zichtbaar. Daarnaast werden nog nieuwe loopgraven aangelegd. Enkele Belgische bunkers werden door de Duitsers hergebruikt, zelfs afgewerkt.

De *Südabschnitt* bestond vanaf 1917 uit draadversperringen, met daarachter (ten noorden en noordoosten ervan) loopgraven tussen en achter de forten en schansen. In deze loopgraven werden de meeste bunkers opgetrokken. Op bepaalde plaatsen ontdebde de loopgraaf. Daarachter werden eventueel nog bijkomende loopgraven voorzien, evenals commandoposten voor de infanterie en artillerie. Vermoedelijk was het de bedoeling om deze bijkomende loopgraven aan te leggen eens de stelling effectief bezet werd, tijdens de zogenaamde *Armierung*. Wat gerealiseerd is, betreft dus doorgaans een enkele bunkerlijn, met enkele commandoposten in de diepte. Ook de aanwezige forten en schansen werden als verdedigingswerk in de *Südabschnitt* ingeschakeld. De inundatiezones (Scheldepolders, Vliet, Molenbeek, Heindonk) werden in stand gehouden.

De *Südabschnitt* werd in drie sectoren georganiseerd. Volgens een Belgische naoorlogse inventarisatie zou in deze stelling een totaal van 128 bunkers opgetrokken zijn. De meeste bunkers zijn opgetrokken volgens specifieke ontwerpplannen, die ook elders in de *Stellung Antwerpen* werden toegepast.

1.2.3. De versterkingen op het kasteeldomein Hof ten Berg

1.2.3.1. Het kasteeldomein Hof ten Berg

Ten zuidwesten van Puurs, ten oosten van de Vliet of Puurse Beek, lag aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog een kasteeldomein, dat op het beschikbaar kaartmateriaal werd aangeduid als *Kasteel van 't Hof ten Berg* (20). Dit kasteel vond zijn oorsprong in een hoogmiddeleeuwse hoeve met motte, die in de nabijheid van de *Hoogbrug* over de Vliet was opgericht (21). In de 19de eeuw betrof het een site met walgracht, waarvan de zuidwestelijke gracht vandaag nog bestaat en de scheiding vormt tussen het schooldomein en het naburige bebouwde perceel. Op de topografische kaart van 1930 is er geen sprake meer van een kasteel, maar wordt de site met walgracht gewoon aangeduid met *Hof ten Berg* (22).

1.2.3.2. Het kasteeldomein in augustus-september 1914

Het kasteel lag iets ten noorden van de denkbeeldige rechte lijn tussen het Fort Liezele (aan oostelijke zijde) en Schans Puurs (aan westelijke zijde). Zoals hoger gesteld werd geprobeerd om de overwegend laaggelegen weilanden aan de oevers van de Vliet te inunderen, maar onder meer door het zwakke getij van de Vliet lukte dit niet al te best (23). Het kasteeldomein lag net ten oosten van deze inundatiezone.

Ook het kasteeldomein werd tijdens de eerste twee oorlogsmaanden ingeschakeld in de verdediging van de hoofdweerstandstelling. Zo werden er op 5 augustus 1914 vier kanonnen van 12 cm geplaatst tussen kasteel Hof ten Berg en Fort Liezele (24). Op 6 oktober werd het bevel tot terugtocht gegeven en diende alle materieel en munitie die niet kon meegenomen worden, vernietigd te worden. De 5de intervalbatterij stelde bijgevolg ook de vier oude kanonnen van 12cm buiten werking (25). De bijhorende munitie werd in de vijver rond het kasteel Hof ten Berg gedumpt.

²⁰ Zie Atlas der Buurtwegen, 1841, te raadplegen op <http://www.geopunt.be/>. Zie ook de topografische kaart van België, 23/2, 1868 en 1892. De Vliet wordt ten zuiden van de samenloop met de Molenbeek ook Puurse Beek genoemd, cf. STEYAERT R. 1995: *Puurs* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/120428> (geraadpleegd op 18 december 2017).

²¹ S.N. 1998: *Neogotisch tuinpaviljoen* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/160557> (geraadpleegd op 22 oktober 2017).

²² Topografische kaart van België, 23/2, 1930.

²³ Van Riet M. 2004, 40.

²⁴ Van Riet M. 2004, 35.

²⁵ Van Riet M. 2004, 123.

Beschermingsdossier: Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog, Hof-ten-Berglaan 8, monument

Tegen 23 augustus 1914 werden, als onderdeel van een gebogen lijn van opeenvolgende loopgraven tussen de geïnundeerde Vliet en het Fort van Liezele, twee loopgraven aan de zuidelijke en zuidoostelijke rand van het kasteeldomein gegraven die bijkomend versterkt werden met draadversperringen (26).

1.2.3.3. De Duitse loopgraven op het kasteeldomein

De Belgische loopgraven werden door de Duitsers verder uitgebouwd als onderdeel van de *Südabschnitt*. Een ongedateerde Duitse kaart toont de draadversperringen en loopgraven van de *Südabschnitt* die in aanbouw of reeds aangelegd waren (blauwe kleur) of nog moesten worden aangelegd (27). Deze laatste zijn in rode kleur ingetekend, onder de noemer *Neue Stellung* (28). Ook commandoposten worden in het rood aangeduid. Bunkers worden op deze kaart niet weergegeven. De *Südabschnitt* wordt op deze kaart in drie sectoren ingedeeld. De zone tussen Schans Puurs en Schans Letterheide behoorde tot *Regimentsabschnitt 2*.

Volgens deze kaart was er in sector 2 een rechte, dubbele draadversperring aangelegd tussen Schans Puurs en Fort Liezele, met op regelmatige afstand kleine posten net ten noordoosten ervan. Nog iets verder ten noordoosten van en evenwijdig met deze draadversperringen liep tussen het kasteeldomein Hof-ten Berg en Fort Liezele een ononderbroken loopgraaf. Ten noordoosten van deze min of meer rechte loopgraaf liep een loopgraaf met bijhorende draadversperring, komende van het centrum van Puurs en min of meer het tracé van de huidige Hof-ten-Berglaan en Kimpelberg tot aan de Molenstraat volgend. Deze loopgraaf was volgens deze kaart nog niet volledig uitgebouwd tot een aaneengesloten lijn, maar de ontbrekende delen dienden aangelegd te worden in het kader van de *Neue Stellung*. Ten westen van Fort Liezele liep een verbindingsgang tussen beide loopgraven.

Volgens deze kaart was er een verlenging in oostelijke richting voorzien van de loopgraven in de zuidelijke hoek van het kasteelpark, tot aan artilleriecommandoposten die ten zuiden van het centrum van Puurs dienden ingericht te worden. Zoals hoger vermeld, paalde het domein aan westelijke zijde aan de inundatiezone van de Vliet. De draadversperringen liepen in westelijke richting wel doorheen de inundatiezone, maar de loopgraven werden er onderbroken. Op een naoorlogse intekening van de versterkingen van de *Südabschnitt* door het Belgisch leger wordt ook de westelijke rand van het kasteeldomein als versterkt weergegeven (29).

Hoewel de beschikbare kaarten niet zo gedetailleerd zijn en de luchtfoto's vrij wazig zijn, lijkt het er op dat er in de zuidelijke hoek van het kasteeldomein eerder een complex van loopgraven was aangelegd, met een loopgraaf aan de zuidwestelijke respectievelijk zuidoostelijke rand van het domein, min of meer in de vorm van een winkelhaak dus, en een eerder kronkelende loopgraaf ten noorden van deze winkelhaak (30). Vlak vóór deze loopgraven wordt op de kaarten een draadversperring aangegeven, eveneens in de vorm van een winkelhaak.

²⁶ Zie Koninklijk Legermuseum Brussel, Fonds ex-CDH, 4679: E.M.G.A. Section D, *Position Fortifiée d'Anvers. Organisation du 4e Secteur, Copie du travail fait par le C. Ct. Van Yperzeele en 1920*, plan 23/8/1914.

²⁷ Van Hollebeeke Y. e.a. 2013, 24-25. De Duitse kaart die hier besproken wordt, is te vinden in: Brussel, Koninklijk Legermuseum, Fonds 185, doos 952: Duitse loopgravenkaart *Südabschnitt. Blatt 4. Übersichtsplan 1:25.000*, s.d.

²⁸ Wellicht wordt met de in rood aangebrachte stellingen die stellingen bedoeld die tijdens de *Armierung* dienden te worden aangelegd, waarmee het moment wordt bedoeld waarop de stelling effectief bezet werd. Van Hollebeeke Y. e.a. 2013, 23-24.

²⁹ Van Hollebeeke Y. e.a. 2013, 27. Deze kaart is hier terug te vinden: Koninklijk Legermuseum Brussel, Fonds 185, doos 952.

³⁰ Zie Stichelbaut B. 2013: *Analyse en lokalisatie van WO I – luchtfoto's van de regio Antwerpen uit het Imperial War Museum (Londen)*, Universiteit Gent, Vakgroep archeologie in opdracht van de Provincie Antwerpen, Dienst Erfgoed. De referentie van de luchtfoto is London, Imperial War Museum, Box 72A, dia 22188, 9/11/1918.

Beschermingsdossier: Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog, Hof-ten-Berglaan 8, monument

Volgens een ongedateerd rapport uit het interbellum, waarin de inrichting van de verdediging in het interval tussen de schans Puurs en het Fort Liezele werd afgewogen, was het domein Hof ten Berg bijna volledig ontbost en was er een zagerij geïnstalleerd (31).

Vandaag zijn de loopgraven in de zuidelijke hoek van het domein deels nog duidelijk zichtbaar in het terrein. Het lijkt inderdaad eerder te gaan om verschillende achter elkaar aangelegde loopgraven die onderling verbonden waren door korte verbindingsgangen. De typische vorm van Duitse loopgraven, bestaande uit een aaneenschakeling van halfcirkelvormige traversen, is ook hier herkenbaar (32).

1.2.3.4. De inplanting van de bunkers

In de *Südabschnitt* bouwden de Duitsers tijdens de oorlog bunkers, die keurig onder aarde werden gebracht. De meeste bunkers van de *Südabschnitt* werden in de voorste loopgraven geïntegreerd, ook op plaatsen waar de loopgravenlijn werd ontubdeld (33). Daar waar mogelijk, werden ze in de opgehoogde wal van de loopgraven ingebouwd. Aan frontzijde waren ze onder aarde gebracht, waardoor ze voor de vijand niet zichtbaar waren. Aan de achterzijde en rond schiet- of observatieopeningen aan de voorzijde werden vaak betonspatten aangebracht. Zodoende waren die delen van de bunkers, die niet met aarde waren bedekt, moeilijker zichtbaar vanuit vliegtuigen of vanaf de vijandelijke zijde. De bunkers blijken ook niet zichtbaar te zijn op de Britse luchtfoto's, die genomen werden tussen 30 oktober en 10 november 1918 (34). Dit is enerzijds te wijten aan de grote hoogte waarop deze luchtfoto's genomen werden, maar ook en vooral aan het feit dat de bunkers keurig gecamoufleerd werden door ze onder aarde te brengen.

Volgens Belgische naoorlogse intekeningen waren drie bunkers ingebouwd in de loopgraven in de zuidelijke hoek van het kasteeldomein, alle met een verschillende oriëntatie (35). De meest westelijke bunker, op veel naoorlogse documenten aangeduid met nummer 26, was een mitrailleurspost van het type IV, met een schietopening die westelijk gericht was. Deze bunker kon niet teruggevonden worden. Bunker 28 is een gelijkaardige mitrailleurspost, waarvan de schietopening naar het zuidoosten is gericht, min of meer op 140°. De bunker met nummer 27 is een observatiepost van het type IX.

1.2.4. De bunkertypes

De bunkers van de *Südabschnitt* zijn alle opgetrokken uit gewapend beton, volgens standaardtypes die ook elders in de *Stellung Antwerpen* werden opgetrokken (36). Op het voormalige kasteeldomein betreft het meer bepaald een observatiepost en een mitrailleurspost. De mitrailleurspost is de bunker die het meest zuidelijk gelegen is.

Een dergelijk type mitrailleurspost werd op Duitse kaarten ook wel aangeduid met *MG*, wat staat voor *Maschinengewehr*. Dergelijke bunker, in Belgische inventarissen aangeduid met type IV, was bedoeld als positie voor een zware mitrailleur, om flankerend te vuren. De mitrailleursposten waren zo gepositioneerd dat de vuren elkaar konden kruisen. Kenmerkend bij dit type bunker zijn de twee openingen in de voormuur van de bunker, waarbij de ene opening diende als schietopening en de andere voor het hanteren van een

³¹ Koninklijk Legermuseum Brussel, Fonds 185, doos 1415: *Intervalle Fort de Liezele Redoute de Puers. Farde Organisation*, s.d.

³² Zie bijvoorbeeld Van Hollebeeke Y. e.a. 2013, 49-55. In bijlage 5.2. Documentatie, illustratie 4, is een deel van de bewaarde loopgraven met de inplanting van de bunkers, zoals ingetekend door Johan Van Laecke, geprojecteerd op het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM, raster 1m, geoptimaliseerd door Erwin Meylemans.

³³ Van Hollebeeke Y. e.a. 2013, 111.

³⁴ Stichelbaut B. 2013, 4.

³⁵ Brussel, Koninklijk Legermuseum, Fonds 185, doos 952, *Position Fortifiée d'Anvers*. 3ème Secteur. Feuille N° III, 1/25.000.

³⁶ Meer uitleg over deze types is terug te vinden in de criterianota, die als bijlage 5.4. is toegevoegd aan dit dossier, pp. 19-22.

Beschermingsdossier: Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog, Hof-ten-Berglaan 8, monument

zoeklicht. Parallel met de achtermuur van de bunker loopt een brede gang van 1,25 meter. Centraal in de gang zit de toegang tot de bunkerruimte, die afgesloten werd met een deur.

De twee toegangen tot deze gang mondden doorgaans uit in de loopgraaf. Deze mitrailleurspost heeft, in tegenstelling tot het doorgaans toegepaste standaardontwerp, slechts één toegang aan noordoostelijke zijde. Aan de andere zijde van de gang is de muur dicht op de plaats waar normaal gezien een tweede toegang zit. Bij deze mitrailleurspost liep de loopgraaf aan de zuidwestelijke zijde echter niet verder, en was een toegang aan deze zijde bijgevolg overbodig. Deze zuidwestelijke zijde zit onder aarde.

Bij dit type bunker zit centraal in de gang een doorgang tot de eigenlijke bunkerruimte. Deze doorgang is bij deze bunker evenwel dichtgemaakt. In de zuidoostelijke voormuur zitten twee openingen, die eveneens zijn dichtgemaakt. Het betreft een bijna vierkante opening die wellicht diende voor het hanteren van een zoeklicht, en een brede rechthoekige opening die fungeerde als schietopening.

Mogelijk werden deze muuropeningen tijdens de Tweede Wereldoorlog op bevel van de Duitse bezetter dichtgemaakt. De Duitsers wilden op deze manier voorkomen dat de bunkers gebruikt zouden worden als schuilplaats voor verzetslieden of parachutisten. Vele bunkers van de *Stellung Antwerpen* blijken vandaag inderdaad dichtgemaakte deur-, schiet- en observatieopeningen te hebben. Doorgaans zijn deze openingen dichtgemetseld.

De andere bewaarde bunker, die eveneens ontsloten is via loopgraven, betreft een type bunker, dat werd aangeduid met type IX of *IB*, wat staat voor *Infanterie-Beobachter*. Dergelijk type observatiepost was doorgaans ingeplant in de voorste lijn, ten behoeve van de infanterie. De infanteriewaarnemer was verantwoordelijk voor het telefonisch leiden en coördineren van de infanterievuren, zoals zware mitrailleurs. Er komt een type observatiepost voor met pantserplaat en een type zonder pantserplaat maar met een observatiegleuf. Beide types hebben voor de rest dezelfde vorm en afmetingen.

Dit betreft een type met pantserplaat: in het vooruitspringend deel aan de voorzijde van de bunker werd een 4 cm dikke pantserplaat geplaatst, die vooraan gebogen en bovenaan vlak was. Deze pantserplaat is bewaard. In het vlakke deel zit een ronde opening, die met ijzeren platen gedicht kon worden. In het schuine deel van de ijzeren plaat, juist boven de betonnen wand, zit een kleine gleuf. De waarnemer zat op een stoeltje onder een ijzeren plaat, waar de binnenhoogte amper 1,4 meter bedraagt. De observatiepost is min of meer op 220° in zuidwestelijke richting georiënteerd.

De bewaarde bunkers liggen vandaag nog steeds deels onder aarde en zijn ten dele overgroeid. Hierdoor is het niet duidelijk of alle hoeken en randen aan blootgestelde zijden afgerond zijn, om treffers te doen afschampen. Bij beide constructies zijn duidelijke betonspatten zichtbaar, die als camouflage werden aangebracht. Er kon niet worden vastgesteld of het dak aan de achterzijde van de bunker de vorm aanneemt van een licht zadeldak, wellicht in functie van afwatering. Dit is doorgaans het geval bij de bunkers van de *Südabschnitt*.

1.2.5. De bunkers na de Eerste Wereldoorlog

Na de wapenstilstand werden de loopgraven gedempt en draadversperringen verwijderd (37). De bunkers kwamen in handen van het ministerie van defensie. Tijdens het interbellum werd getracht om alle Duitse bunkers te inventariseren, met als doel om ze te behouden en in te schakelen in de verdediging van het land. Vooral de bunkers met schietgaten en observatiegleuven, evenals enkele *Unterstände* bleven voor het Belgisch leger interessant. Enkele gronden met bunkers werden opgekocht, terwijl met andere eigenaren overeenkomsten werden gesloten. Daar waar men in de jaren 1920 alle bunkers wilde behouden, stond men in de jaren 1930 aan enkele grondeigenaars de verwijdering

³⁷ Gheyle W. & Bourgeois I. 2013, 89-92; Gils R. 2001, 27; Van Hollebeeke Y. 2013, 45-46.

Beschermingsdossier: Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog, Hof-ten-Berglaan 8, monument

toe van bunkers, die niet meer in het verdedigingsplan voor Antwerpen pasten. Vanaf 1934 werden de intervallen van de buitenste fortengordel gemoderniseerd en verder versterkt. Waar mogelijk werden de bestaande Duitse bunkers in de verdedigingslinie geïntegreerd en opnieuw uitgerust.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden de toegangen en andere openingen van vele bunkers op bevel van de Duitse bezetter dichtgemetseld, om te vermijden dat het lokale verzet of parachutisten de bunkers zouden gebruiken. Dit werd vaak uitgevoerd door lokale aannemers. Toen in oktober 1944 de beschieting van Antwerpen met Duitse V1's en V2's begon, maakten vele buurtbewoners de bunkers terug open om er te schuilen.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

Dit dossier betreft twee, deels onder aarde gebrachte en overgroeide bunkers, die deel uitmaken van een bewaard loopgravencomplex in de zuidelijke hoek van een voormalig kasteeldomein, dat nu ten dele schooldomein is geworden.

Bunker 1: observatiepost (type IX)

De meest noordelijke bunker is een constructie uit gewapend beton, die aan zuidwestelijke zijde uitspringt. De bunker meet ongeveer 4,9 x 3,15 meter. De betonnen wanden zijn gegoten tegen een houten bekisting. De hoeken en randen zijn voor zover zichtbaar afgerond of afgeschuind, behalve aan de noordoostelijke achterzijde. Tegen deze achtergevel zijn betonspatten aangebracht voor camouflagedoeleinden. Boven de toegang is een vlak uitgespaard, wellicht bedoeld voor een opschrift. Er zijn geen opschriften of inscripties zichtbaar. Naast de toegang zitten kleine uitsparingen en kleine openingen.

Het betonnen dak is deels gegoten op gegolfde plaatijzers tussen ijzeren profielen. Via een geknikte gang en een nieuwe deuropening wordt de kleine bunkerruimte bereikt. In het uitspringend deel van de bunker aan de zuidwestelijke voorzijde zit een pantserplaat in de opening in het plafond. De achterzijde van deze opening is schuin afgewerkt. De ijzeren platen waarmee de ronde opening in de pantserplaat kon dichtgemaakt worden, zijn open geschoven. Hierdoor wordt duidelijk dat de observatieopening aan de buitenste zijde wellicht is dichtgemaakt, aangezien er beton in de ronde opening lijkt te zitten.

In de noordoostelijke achtermuur zit onder meer een nis voor een kachel met onderaan een ronde opening. In de binnenmuren steken verschillende ijzeren en houten elementen.

Bunker 2: mitrailleurspost (type IV)

De meest zuidelijke bunker betreft een constructie uit gewapend beton, met een rechthoekig grondplan van grosso modo 5 x 6,1 meter. De bunker is bijna volledig onder aarde gebracht. Enkel de toegang aan noordoostelijke zijde is zichtbaar. Boven de toegang zijn duidelijke betonspatten aangebracht ter camouflage en is een vlak voorzien, wellicht bedoeld voor een opschrift. Er zijn evenwel geen opschriften of inscripties zichtbaar. Bij de toegang zitten er enkele kleine uitsparingen.

De voorzijde van de bunker aan zuidoostelijke zijde is slechts ten dele zichtbaar, omdat de constructie voor een groot deel onder aarde is gebracht. De randen van het dak aan deze zijde zijn voor zover zichtbaar afgerond. De bovenste rand van één van de dichtgemaakte openingen is zichtbaar. De andere opening bevindt zich net onder de aarde. In het dak zit een ronde opening ter hoogte van één van de twee openingen.

De toegang vormt het noordoostelijke uiteinde van een 1,25 meter brede gang, die aan de andere zijde dicht is. De betonnen wanden zijn gegoten tegen een houten bekisting, die nog afleesbaar is in het beton. Het plafond bestaat uit gegolfde plaatijzers tussen ijzeren liggers. Centraal aan zuidoostelijke zijde is de toegang tot de eigenlijke bunkerruimte zichtbaar, maar deze is dichtgemaakt. Naast deze toegang zit een ronde opening, die eveneens dichtgemaakt is.

Het is eigen aan bunkers dat er in de ondergrond onder en rond de bunker constructieve elementen of militaire infrastructuur bewaard zijn die rechtstreeks verband houden met de bunker, zoals vloerplaten, waterafvoersystemen of bekabeling.

Beschermingsdossier: Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog, Hof-ten-Berglaan 8, monument

De loopgraven

In het bos rond de bunkers zijn er duidelijk loopgraven zichtbaar. Het lijkt te gaan om een dubbele lijn van loopgraven, die onderling met elkaar verbonden waren via korte verbindingsgangen. De typische vorm van Duitse loopgraven, bestaande uit een aaneenschakeling van halfcirkelvormige traversen, is ook hier herkenbaar. De toegangen van beide bunkers zijn via een loopgraaf bereikbaar, die telkens aftakte van de voorste, dit wel zeggen meest westelijke of zuidelijke loopgraaf.

Opmetingen van de loopgraven zijn moeilijk, omdat deze niet scherp afgebakend zijn en niet overal even zichtbaar zijn. Uit opmetingen door een landmeter blijkt dat minimum 75 meter loopgraaf duidelijk in het terrein herkenbaar is.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt, is vastgesteld tijdens plaatsbezoeken op 17 maart 2017 en 13 oktober 2017. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

De betonnen verdedigingswerken bevinden zich in een vrij goede toestand voor betonnen militaire constructies van honderd jaar oud.

Bij de observatiepost zijn de ijzeren onderdelen onderhevig aan roestvorming. De mitrailleurspost is niet toegankelijk, omdat de muuropeningen zijn dichtgemaakt. Het is niet duidelijk of dit tijdens de Tweede Wereldoorlog gebeurde. Op de muren van de gang is graffiti aangebracht.

Het tracé van de loopgraven, waarin beide bunkers zijn opgetrokken, is mooi afleesbaar op het terrein. De fysieke toestand van het bodemarchief is niet gekend. De site bevindt zich onder bos.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

2.1.1. Historische waarde

Deze bunkers en loopgraven hebben een belangrijke historische waarde als Duitse militaire verdedigingswerken die tijdens de Eerste Wereldoorlog werden opgetrokken als onderdeel van de *Südabschnitt*. Met deze stelling, die behoorde tot de *Stellung Antwerpen*, hoopte de Duitse bezetter meer bepaald de strategisch belangrijke *Kaiserliche Festung Antwerpen* met zijn haven aan zuidwestelijke zijde te kunnen verdedigen. Deze Duitse verdedigingslinie werd in 1916-1917 aangelegd op de buitenste fortengordel rond Antwerpen, die aan het begin van de Eerste Wereldoorlog als Belgische hoofdweerstandstelling was ingericht. Bij de aanleg van de *Südabschnitt* werd maximaal gebruikt gemaakt van inundatiezones en van de reeds aanwezige Belgische veldversterkingen, bunkers, forten en schansen.

De site situeert zich meer bepaald in de zuidelijke hoek van het voormalig kasteeldomein Hof ten Berg, net ten oosten van de laaggelegen zone bij de Vliet, die tijdens de oorlog geïnuundeerd werd. Voor zover waarneembaar, betreft het een dubbele lijn loopgraven, die onderling met elkaar verbonden waren via korte verbindingsgangen. De toegangen van de bewaarde bunkers zijn via een afgetakte loopgraaf bereikbaar. De samenhang van bunkers en loopgraven zorgt voor een waardevol **ensemble**. Voor zover gekend, betreft dit de enige bewaarde site met bunkers en loopgraven van de *Südabschnitt*, wat de site bijgevolg uitermate **zeldzaam** maakt.

Net zoals elders in de stelling was de mitrailleurspost in een knik van de loopgraaf gepositioneerd, zodat flankerend vuur vanuit de mitrailleurspost mogelijk was. De bunkers werden grotendeels onder aarde gebracht, door ze deels in de opgehoogde wal van de loopgraven in te planten, zodat ze niet vanuit de lucht waarneembaar waren. Deze

Beschermingsdossier: Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog, Hof-ten-Berglaan 8, monument

inplanting in de loopgraven kan vandaag nog steeds waargenomen worden. De **historische contextwaarde** is dus bijzonder hoog. Op de delen van de bunkers, die niet onder aarde werden gebracht, werden betonspatten aangebracht, waardoor de bunkers moeilijker zichtbaar waren vanuit de lucht. Dergelijke camouflagespatten zijn nog zichtbaar op de achtergevels van de bunkers.

2.1.2. Architecturale waarde

Als zijnde twee bunkers, opgetrokken onder leiding van de *Kaiserliche Fortifikation Antwerpen* op basis van standaardontwerpen, die ook elders in de *Stellung Antwerpen* werden toegepast. Door het gebruik van standaardontwerpen hoopte de Duitse legerleiding de bunkers sneller en efficiënter te laten optrekken. Het betreft meer bepaald een flankerende mitrailleurspost en een observatiepost ten behoeve van de infanterie, beiden in de meest vooruitgeschoven loopgraaf ingeplant. Dergelijke mitrailleursposten waren evenredig verdeeld over de meest vooruitgeschoven verdedigingslijn. Kenmerkend bij dit type bunker zijn de twee openingen in de voormuur van de bunker, waarbij de ene opening diende als schietopening en de andere voor het hanteren van een zoeklicht. Het kleine type observatiepost werd opgetrokken voor de infanteriewaarnemer, die verantwoordelijk was voor het coördineren van de infanterievuren. Dat de gebogen pantserplaat van de observatiepost bewaard is, is **zeldzaam**. Net zoals de bewaarde betonspatten, die aangebracht werden in functie van camouflage, verhogen deze ijzeren onderdelen de **authenticiteit** van de bunkers.

2.1.3. Archeologische waarde

De archeologische context van de site lijkt in hoge mate bewaard: het betreft twee bunkers, die ingeplant zijn in loopgraven, waarvan het verloop nog duidelijk afleesbaar is in het terrein. Het lijkt te gaan om een dubbele lijn van loopgraven, die onderling met elkaar verbonden waren via korte verbindingsgangen. De typische vorm van Duitse loopgraven, bestaande uit een aaneenschakeling van halfcirkelvormige traversen, is ook hier **herkenbaar**. De toegangen van beide bunkers zijn via een afgetakte loopgraaf bereikbaar. De loopgravensite in de zuidelijke hoek van het voormalige kasteeldomein lijkt niet onderhevig geweest te zijn aan naoorlogse opruimacties en bevat dan ook een onderzoekpotentieel, dat relevant kan zijn voor de kennis van de opbouw en bezetting van Duitse loopgraven uit de Eerste Wereldoorlog.

2.1.4. Technische waarde

De bunkers hebben een technische waarde als betonnen constructies, die specifiek voor militaire doeleinden werden opgetrokken. Deze betonnen constructies met hun bouwtechnische kenmerken van zowel bovengrondse als ondergrondse aard, getuigen van het belang en de evolutie van de betonbouw in de stellingenoorlog, die de Eerste Wereldoorlog geworden was. Nooit eerder werden zo massaal betonnen verdedigingsconstructies opgetrokken als tijdens de Eerste Wereldoorlog. Daar waar er in de eerste oorlogsjaren werd geïmproviseerd en geëxperimenteerd met allerlei types en toegepaste technieken in de betonbouw, evolueerde men geleidelijk naar zo sterk en efficiënt mogelijk uitgedokterde standaardontwerpen, die in sommige gevallen voor meerdere doelen konden gebruikt worden. Deze doorgedreven standaardisatie, zoals toegepast in de *Stellung Antwerpen* en hier specifiek in de *Südabschnitt*, zou tijdens het interbellum en de Tweede Wereldoorlog verdergezet worden bij de uitbouw van heuse bunkerstellingen, met bunkers die tot in het kleinste detail waren gestandaardiseerd.

2.1.5. Culturele waarde

De site met bunkers en loopgraven heeft een culturele waarde als materiële getuige van de *Grooten Oorlog*, die Vlaanderen jarenlang in zijn greep hield en het leven van ontelbaar veel mensen ingrijpend tekende of volledig verwoestte. De Eerste Wereldoorlog was een internationale gebeurtenis bij uitstek, waarbij het gros van Vlaanderen door een vijandelijke mogendheid werd bezet. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog kent nog steeds een breed maatschappelijk en internationaal draagvlak.

Beschermingsdossier: Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog, Hof-ten-Berglaan 8, monument

2.2. Motivering van het type bescherming

De site met loopgraven en bunkers wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuuroederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

De bunkers zijn onroerende goederen, opgetrokken door de mens die omwille van de erfgoedwaarden en erfgoedkenmerken van algemeen belang zijn. De loopgraven rond de bunkers hebben een intrinsieke erfgoedwaarde en worden mee beschermd als monument.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

In dit beschermingsvoorstel wordt een zone afgebakend, waarin de op het terrein duidelijk waarneembare loopgraven en beide bunkers gelegen zijn. Aan zuidwestelijke en zuidoostelijke zijde wordt de site afgebakend door de perceelsgrenzen. Aan de andere zijden is de afbakening gebaseerd op de loopgraven, zoals goed waarneembaar op het digitaal hoogtemodel en op het terrein.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

De bunkers zijn opgenomen in de wetenschappelijke inventaris van het bouwkundig erfgoed, te raadplegen via <https://inventaris.onroerenderfgoed.be>.

Bunker 1: observatiepost (type IX) heeft ID-nummer 305254.

Bunker 2: mitrailleurspost (type IV) heeft ID-nummer 305255.

De bunkers maken deel uit van het bouwkundig geheel 'Duitse bunkerlinie Südabschnitt', met ID-nummer 305290.

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

De bunkers liggen volgens het Gewestplan in industriegebied, meer bepaald in gebied voor milieubelastende industrieën.

3. BEHEERSVISIE

De opmaak van de beheersvisie gebeurde in samenspraak met de afdeling Beheer Antwerpen, op een overleg op 27 oktober 2017.

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Beschermingsdossier: Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog, Hof-ten-Berglaan 8, monument

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het beschermingsbesluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden er van aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechtouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen. Dat zijn deze:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een verkavelingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is vraagt de vergunningverlener (de gemeente of de Vlaamse overheid) advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende Onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

- Koninklijk Legermuseum Brussel, Fonds 185, doos 952: Duitse loopgravenkaart *Südabschnitt, Blatt 4. Übersichtsplan 1:25.000* s.d.; Duitse loopgravenkaart s.d.; Belgisch plan *Position fortifiée d'Anvers. 3ème Secteur. Feuille n° III, 1:25.000*, s.d. (blauwdruk); Fonds 185, doos 1415: *Intervalle Fort de Liezele Redoute de Puers. Farde Organisation*, s.d.; Fonds ex-CDH, 4679: E.M.G.A. Section D, *Position Fortifiée d'Anvers. Organisation du 4e Secteur, Copie du travail fait par le C. Ct. Van Yperzeele en 1920* met bijhorend plan d.d. 23/8/1914.

Beschermingsdossier: Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog, Hof-ten-Berglaan 8, monument

- Atlas van de Buurtwegen, opgesteld naar aanleiding van de wet op de buurtwegen van 10 april 1841, schaal 1:2.500.
- Topografische kaart van België, blad 23/2, eerste (1868), tweede (1892) en derde (1930) editie, Militair Cartografisch Instituut, schaal 1:20.000.
- GHEYLE W. & BOURGEOIS I. 2013: *Vergeten linies. Antwerpse bunkers en loopgraven door de lens van Leutnant Zimmermann (1918)*, deel 1, Streekgericht 3, Antwerpen.
- GILS R. s.d.: Typeplans Duitse bunkers uit 1917 te Antwerpen, *Vesting*, Antwerpen.
- GILS R. 2006: *Een gordel van beton. De Antwerpse pantserforten*, Erfgoedgids, Antwerpen.
- LEGROUX B. 2005: *Fort Breendonk. Bouw en militair concept 1906-1914*, Puurs.
- VAN RIET M. 2004: *Klein-Brabant in oorlog. De forten Breendonk, Liezele en Bornem in 1914*, Puurs.
- DECOODT H. 2017: *Criterionota. Bunkers van de 'Stellung Antwerpen' en de 'Turnhoutkanalstellung' (Eerste Wereldoorlog)*, Agentschap Onroerend Erfgoed, onuitgegeven document.
- STICHELBAUT B. 2013: *Analyse en lokalisatie van WO I – luchtfoto's van de regio Antwerpen uit het Imperial War Museum (Londen)*, Universiteit Gent, Vakgroep archeologie in opdracht van de Provincie Antwerpen, Dienst Erfgoed, onuitgegeven studie.
- VAN HOLLEBEEKE Y., BOURGEOIS J. & STICHELBAUT B. 2013: *Inventarisatie van bovengronds bewaarde WO I-relicten van de Antwerpse Südabschnitt (Klein-Brabant tot kanaal Schoten-Turnhout)*, Universiteit Gent Vakgroep archeologie in opdracht van Provincie Antwerpen, Dienst Erfgoed, onuitgegeven studie.
- VAN KERKHOVEN I. 2017: *Puurs, Landschapspark Fort Liezele. Evaluatie- en selectierapport van de archeologische opgraving (versie 1)*, Vlaams Erfgoed Centrum, onuitgegeven archeologierapport.
- S.N. 1998: *Neogotisch tuinpaviljoen* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/160557> (geraadpleegd op 18 december 2017).
- DECOODT H. 2017: *Duitse bunkerlinie Südabschnitt* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/305290> (geraadpleegd op 18/12/2017).
- STEYAERT R. 1995: *Puurs* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/120428> (geraadpleegd op 18/12/2017).
- <http://www.fortliezele.be> (geraadpleegd op 18/12/2017).
- <http://www.breendonk.be> (geraadpleegd op 18/12/2017).

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan bij de bescherming

Afzonderlijk document.

5.2. Fotobijlage

De fotobijlage bij het ministerieel besluit bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

5.3. Documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal zoals kaarten, postkaarten, archiefphoto's, bouwplannen, kadastrmutaties, hoogtemodellen, e.d. dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.

5.4. Criterionota

Afzonderlijk document.